

Ш.Д. Бүркітбаева

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ КӨНЕ ҰЙҒЫР
ТІЛДЕРІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ
ГРАММАТИКАСЫ
(Секиз йүкмек йарук мәтіні негізінде)

Монография

Алматы
Қазақ университеті
2025 ж.

ӘОЖ 811.512.132

КБЖ 81.2Уйғ

Б 84

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми кеңесінің (№ 11 хаттама, 23.05.2025 ж.)
және Редакциялық-баспа кеңесі (№ 1 хаттама, 30.05.2025 ж.)
шешімімен ұсынылған*

Пікір жазғандар:

ф.ғ.д., профессор **Н.Ж. Шаймерденова**

филология ғылымдарының докторы **А.Т. Хамраев**

филология ғылымдарының кандидаты, PhD **Ж.А. Акимешева**

Бүркітбаева Ш.Д.

Б 84 Қазақ және көне ұйғыр тілдерінің салыстырмалы грамматикасы: монография / Ш.Д. Бүркітбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2025. – 402 б.

ISBN 978-601-04-7271-6

Үшінші түркі қағанатының тілі болып саналатын көне ұйғыр тілінде жазылған «Секиз йүкмек йарук» еңбегі тұңғыш рет қазақ тіліне аударылып, транслитерациясы және транскрипциясымен бірге беріліп отыр. Еңбекте қазақ және көне ұйғыр тілдері грамматикалық тұрғыдан салыстырылып, туысқан екі тілдің ұқсас тұстары мен ерекшеліктері талданады.

Монографияда көне түркілер қабылдаған будда дінінің наным-сенімдері негізінде жазылған «Секиз йүкмек йарук» еңбегінің қазақ әдебиеті тарихындағы орны айқындалады. Жалпы, түркілердің бірнеше дінді қабылдап, бірнеше мәдениетпен етене таныс болғаны тарих шындығы. Осы шындықтың бір дәлелі – «Секиз йүкмек йарук» еңбегі.

Монография жалпы тарихи түркі тілдеріндегі жазба ескерткіштерге қызығатын барша оқырмандарға, түркітанушы ғалымдарға, магистранттарға, докторанттарға арналады.

ӘОЖ 811.512.132

КБЖ 81.2Уйғ

ISBN 978-601-04-7271-6

Бүркітбаева Ш.Д., 2025
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2025

МАЗМҰНЫ

Қысқартулар	7
Алғысөз	8
Кіріспе	11

БІРІНШІ БӨЛІМ. ГРАММАТИКА

1. Қазақ және көне ұйғыр тілдерінің грамматикасы	22
1.1. Қазақ және көне ұйғыр тілдерінің фонетикалық және мағыналық ерекшеліктері	25
1.2. Қазақ және көне ұйғыр тілдерінің лексикалық парадигматикасы	29
1.3. Қазақ және көне ұйғыр тілдерінің лексика-семантикалық топтарын өзара салыстыру	40
2. Қазақ және көне ұйғыр тілдерінің грамматикалық ерекшеліктерін салыстыру.....	53
2.1. Зат есімдердің лексико-грамматикалық ерекшеліктері ...	53
Сөз тудырушы жұрнақтар. Есім сөзден есім сөз тудыратын жұрнақтар	55
Сөз түрлендіруші қосымшалар. Көптік жалғау	69
Тәуелдік жалғауы.....	70
Септік жалғаулары	73
2.2. Көне ұйғыр және қазақ тілдеріндегі сын есімдердің лексика- грамматикалық ерекшеліктері	79
Сапалық сын есімдер	79
Қатыстық сын есімдер	80

2.3. Көне ұйғыр және қазақ тілдеріндегі сан есімдердің семантика- морфологиялық ерекшеліктері	84
Есептік сан есімдер	84
Реттік сан есімдер	87
Жинақтау сан есімдер	88
Болжалды сан есім	88
Бөлшектік сан есімдер	88
2.4. Есімдіктердің лексика-грамматикалық көріністері	89
Жіктеу есімдігі	89
Сілтеу есімдіктері	92
Салыстырмалы есімдіктер	94
Өздік есімдіктері	95
Сұрау есімдігі	95
Болымсыздық есімдігі	96
Жалпылау есімдігі	97
2.5. Шылау	97
2.6. Үстеу	100
Мекен үстеуі	101
Мезгіл үстеуі	102
Сын-бейне үстеуі	102
Мөлшер үстеуі	104
Сұраулық үстеуі	104
2.7. Етістік	105

Сөз тудырушы жұрнақтар. Есім сөзден етістік тудыратын жалғаулар.....	107
Етістіктің болымды және болымсыз түрлері	115
Жіктік жалғауы	115
Етістер	117
Етістіктің шақтары	118
Етістіктің райлары.....	121
Есімше	123
Көсемше	127
Көмекші етістіктер	130
Негізгі көмекші етістіктер	130
Шартты көмекші етістіктер.....	131
Ауыспалы мағынадағы көмекші етістіктер	131
2.8. Синтаксис	132
Сөз тіркесінің байланысу түрлері	132
Сөйлем мүшелері.....	134
Мәтінде қолданылған транскрипция және транслитерация кестесі	136

ЕКІНШІ БӨЛІМ. МӘТІН

1. Мәтін.(транскрипциясы, транслитерациясы және қазақшаға аудармасы).....	137
2. Мәтінде кездесетін будда дініне қатысты терминдерге анықтама.....	237
3. Қалыптасқан сөз тіркестері	250

4. Мәтіндегі қос сөздер	252
5. Қазақ тілінде тарихи мағынасында қолданылатын көне ұйғыр тіліндегі сөздер	258

ҮШІНШІ БӨЛІМ

Қорытынды	27265
Сөздік.....	272
Сөздердің қосымшаларымен тізімі	315
Мәтіндегі қосымшалардың тізімі.....	342
Әдебиеттер	356

ТӨРТІНШІ БӨЛІМ. ФАКСИМИЛЕЛЕР

1. Хамилтон факсимилесінің көшірмесі.....	360
2. Джутен Ода факсимилесінің көшірмесі	381

Ғылыми басылым

Бүркітбаева Шынарай Дүбірқызы

**ҚАЗАҚ ЖӘНЕ КӨНЕ ҰЙҒЫР ТІЛДЕРІНІҢ
САЛЫСТЫРМАЛЫ ГРАММАТИКАСЫ**

Монография

ИБ №15962

Басуға 07.08.2025 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 ¹/₁₆. Көлемі 25,1 б.т.

Таралымы 500 дана. Тапсырыс №1587

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды

ISBN 978-601-04-7271-6

9 786010 472716